

ROJAS MÓNIKA

„AZERTIS”¹

1998 nyarán, barcelonai tartózkodásom idején, a véletlennek köszönhetően megismerkedhettem Sonia Orbókkal, akivel rövid ideig tartó találkozásunk ellenére mély barátság alakult ki. Sonia rám bízta élete egyik legféltettebb kincsét, édesapja, Orbók Loránd hagyatékát. Sonia Orbók francia nyelvet oktatót egész életén át egy középiskolában, és lelkes szervezője volt a Katalán–Magyar Baráti Társaság teadélutánjainak, annak ellenére, hogy nem beszélt magyarul. Orbók Loránd leánya 2000. január 31-én örökre lehunyta szemét.

Az alábbi tanulmány egyfelől emlékezés a híres unitáriusra, Orbók Lorándra, aki hazájától távol, idegen földön kapta meg az anyyira áhított elismerést, másfelől ismételt köszönetnyilvánítás lányának, Sonia Orbóknak, aki édesapja hagyatékát rám bízta.

Orbók Loránd – vagy ahogy külföldön ismerik: Lorenzo Azertis – 1884. március 6-án született Pozsonyban, és 1924. június 20-án helyezték örök nyugalomra Barcelonában. Neveltetésének köszönhetően már egész fiatalon igen sok nyelven beszélt; a kolozsvári Unitárius Főgimnáziumban érettségizett kitűnő eredménnyel. Egyetemi tanulmányait a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemen folytatta. Indexe igazolja, hogy egyetemi kurzusait kiváló eredménnyel végezte, ennek köszönhetően tandíjmentességet élvezett. A felvett tárgyak között a francia irodalom, költészet, filozófia és művészettörténet egyaránt szerepel; tanárai közül a leggyakrabban előforduló nevek: dr. Meltzl Hugó, dr. Haraszi Gyula, dr. Széchy Károly és dr. Böhm Károly. Egy ösztöndíjnak köszönhetően a párizsi Sorbonne-on is hallgatott előadásokat egy esztendőn át. A párizsi tartózkodás meghatározta további lelki és szellemi fejlődését. 1907. május 15-i pecséttel – Moldovány Gergely rektor és Szádeczky Lajos dékán aláírásával igazolva – megkapta egyetemi diplomáját. Alig egy esztendő múltán summa cum laude minősítéssel kézhez vehette bölcsészdoktori oklevelét. Disszertációjának címe: *De Vigny Alfréd költeményei*.²

Egyetemi tanulmányai befejezése után hatalmas kedvvel és lelkesedéssel vetette bele magát a kulturális – elsősorban irodalmi – életbe. A decentralizá-

1 A szerző magyar-történelem szakos tanár (Károli Gáspár Református Egyetemen). 2003 óta a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének könyvtárában dolgozik.

2 Az életrajzi adatok rekonstruálásában nagy segítségemre volt Sonia Orbók, valamint O. L. személyes iratai (indexe, útlevele, letelepedési engedélye).

ció lelkes híveként Kolozsvárt szellemi centrummá kívánta alakítani, és ennek érdekében lapalapítást tervezett. A lap címe: *Napkelet*. A szerzők felkéréséhez hamarosan hozzá is kezdett. Az első számot tervezgetve így írt legközelebbi barátjának, Bodor Aladárnak:³ „Nos, kedves Bátyám, ezzel megkérem, jöjjön támogatásunkra egy két szép költeményével! Remélem, a napkelet költője nem fog elzárkozni a Napkelettől, még akkor sem, ha az első kéziratokért nem ajánlhatunk föl tiszteletdíjat.”⁴ A tervezett folyóirat csak egy a sok más „itthoni” terve közül, amelyek megfelelő alapok híján csak álmok maradtak. Orbók 1908-tól kezdve végleges Barcelonában-maradásáig vágyott a megmérettetésre és egy igazi átütő hazai sikerre.⁵ A kicsinyhitűség és a kudarcból való félelem állandó „útitársa”: Legjobb barátjától várt erkölcsi támogatást. „Leveléből örömmel olvastam kedvező kritikáját »Bolond Istók«-ról, az elsőszülöttről, aki kezd mostohafiammá lenni. Annyira nem vagyok megelégedve Istókkal, hogy mostani alakjában nem is merem valamelyik budapesti színházhoz beküldeni. Az »Ábel vitéz«-zel is elkészültem. Remélem, alkalomadtán ezt is eljuttathatom Losoncra, hogy nagyrebcsült véleményét halljam róla.”⁶ Hirtelen támadt ötleteiből újabb darabok születnek, majd 1908-ban elkészül a *Hajó* című színművének első felvonása; mindeközben lelkesen szötte nyári terveit.

Az 1908-as esztendő hozadéka az ismételt párizsi utazás. „Párizs remek Bakony –írja barátjának. – Higgye meg, sok mindent lemos magáról az ember egy pár, a Louvre-ban vett szellemi gőzfürdővel, és sok mindent nagyon hamar elfelejt, amit a mi mozdulatlan hazánkban nehéz elfelejteni.”⁷ Orbók végül egyedül indul útnak, hogy a Rue de Monge 12-ben kivett szobájában beárja barátját és a többieket: Oláh Gábort, a nagy vetélytársat és Mezei Kornélt. Az itt eltöltött idő varázslatos, erre utalnak Oláh Gábor szavai is, aki *Keletiek Nyugaton* című könyvében így emlékezik vissza: „Loránd úr tele van tervekkel; olyan, mint egy zsbongó mesekas, sokszor egész rajokat bocsát ki bódult fejünkre. Most is elmondotta kilenc színdarabjának, hét novellájának és tizenhárom dramolettjének a menetét. [...] A kis szoba, itt a Quartier Latin kellős közepén, lángész-jelöltek Pimodánja volt ezen az estén.”⁸ [...] Mikor borunk van, irodalmi estéket csapunk.

3 Bodor Aladár (1882-1950): költő. 1918-1938-ig Budapesten tanár, ezt követően a Magyar Nemzet munkatársa.

4 Orbók Loránd levele Bodor Aladárnak. Kolozsvár, 1908. január 17. Autográf, 2 f. Részlet. Lh. MTAKK Ms 971.

5 1914. október 10-én mutatják be a Vígszínházban *A Tündér* című darabját. Sajnálatos módon Orbók ekkor már nem tartózkodik Magyarországon.

6 Orbók Loránd levele Bodor Aladárnak. Kolozsvár, 1908. Autográf, 2 f. Részlet. Lh. MTAKK Ms 971.

7 Orbók Loránd levele Bodor Aladárnak. Kolozsvár, 1909. Autográf, 2 f. Részlet. Lh. MTAKK Ms 972.

8 Oláh Gábor: *Barangolások Erdélyben – Keletiek Nyugaton*. 3. kiad. Debrecen, 1919. 126. p.

Loránd úrék számoszi piros nektárt kerítettek valahonnan, s azt ittuk és ittünk magunknak, tüzet és rettenetet.”⁹ „Öten fészkelődünk föl egy kis kocsiba, felharsan a parancsszó: En avant a Rabelais-ba! [...] Ordít belőlünk a zabolátlan jókedv, lángeszünk tudatában tornyosodik a lelkünk. [...] Ady¹⁰ gyermekesen nyújtja ki két kezét a Szajnára: »Nézzétek, gyerekek, a Szajna, a Szajna!« És tapsol neki a régi hű szerető örömeivel.”¹¹

Itthon Orbókot a kijózanító valóság várta. Kolozsvár nem kényeztette sikerrel, de még a megfelelő megélhetést sem biztosította számára; úgy döntött, a jövőben Budapesten kell szerencsét próbálnia. Az eddig bohém, csapongó és művészeteknek élő álmodozó egyik napról a másikra felelősségteljes tanári állást vállalt. 1909. december 3-án Budapestre költözött, és a Jurányi utcai Felsőbb Leányiskolában vállalt heti húsz órát; a következő esztendőben a Ponty utcai Felsőbb Kereskedelmi Fiúiskolában oktatta a német és francia nyelvet. Tanári pályafutása sikereiről vagy esetleges kudarcairól nincsenek információink.

Budapesti életének figyelemre méltó állomása az első Magyar Művészi Bábszínház megteremtése. Leveleiben sajnálatos módon nem találunk semmiféle támpontot arra nézve, hogyan támadt föl újra és általa – egyetlen évad idejére – az első Magyar Művészi Bábszínház, amely nevét a XV–XVI. század híres bábfigurájáról, Vitéz Lászlóról¹² kapta. Orbók a sikertelennek érzett kolozsvári évek után, ha csak rövid időre is, de bekerült a kulturális élet forgatagába. A bábszínház, amellyel Orbók beírta magát a színháztörténet lapjaira, 1910-ben vált valóssá, és mindössze egyetlen évadot élt meg. Sokan óvták és vigyázták első lépéseit, s a mai napig nincs rá válasz, mi okozta vesztét. Az alapító és éltető tagok között szerepelt Orbók Loránd mellett Borsody-Bevilaqua Béla, a Hadtörténeti Múzeum adjunktusa, Balassa Imre, a Nemzeti Színház művésze, valamint Rónai Dénes. Sokan, és sok szeretettel készítették elő a matinéműsorok sikerét: a bábok fejét Simay László szobrászművész és Ráduly János fafaragó-művész készítette, a ruhákat Orbók Ilonka varrta.

A darabok és a megfelelő bábuk kiválasztása nehéz és lassú folyamat volt. A hangulatot idézi az a néhány sor, amely Tóth Gábor Sándor könyvében olvasható: „Nagy gondot okozott az, hogy *A bölcs kádi* című játékhoz sehogyan sem tudtuk megtalálni egyetlen játékboltban sem a címszereplő fejét... Mert a játékhoz illő

9 Uo., 126. p.

10 Ady először 1904-ben járt Párizsban, és a ’beavatott’ nem múló csodálatával, az *Új versek* és az 1907-ben megjelenő *Vér és arany* című kötetének öntudatával, nem beszélve az év első napján induló *Nyugat* biztonságával jól érzi magát az alkalmilag verbuválódott kis társaságban.

11 Uo., 148. p.

12 Alakja mint lovagias magyar katona jelenik meg, aki csak akkor tanúsít ellenállást, ha a német rosszul bánik vele; attól kezdve büntető és igazság-osztó. A Bach-korszakban betiltják. L.: Belitska-Scholtz Hedvig: *Vásári és művészi bábjátás Magyarországon 1945-ig*. Tihany, 1974. 135 p.

fejnek rendkívül bárgyún kellett vigyorognia. Közelgett már a megnyitó előadás, kiszemeltük már a helyét is. [...] Orbók Loránd és jómagam, meg Balassa Imre gondterhelten jártuk a Duna-parti korzót, majdnem az utolsó délutánon a Deák Ferenc utca egyik játékboltja előtt Orbók Loránd hevesen megragadta a karomat és a kiraktra mutatott. Percek alatt játszódott le az egész. Berohantunk a játékboltba, megvettük a pojacát, kifizettünk érte két forintot, azzal Orbók Loránd kitekerte a nyakát, még bent a boltban, zsebre dugta a hülyén mosolygó babafejet, és megvetően eldobta az egész alakot. Azzal kirohantunk. A boltos rémulten nézett utánunk a küszöbről: biztosan örültek! Nem lettünk volna azok, akik, ha nem készültünk volna egy rögtönzött játékra, »commedia dell’artéra.«¹³

Az előadások helyszíne többször változott: kezdetben Rónai Dénes Váci utcai műterme adott otthont a kicsiny színháznak, a későbbiek során a társulat az Iparművészeti Múzeumban, a Képzőművészeti Főiskolán, majd az Uránia Színházban és Körösfői Kriesch Aladár művészkolóniájában szórakoztatta a nagyérdemű közönséget. Műsoruk – még ebben a szűkre szabott időben is – színes és változatos volt. A nyitó darab Orbók *A bölcs kádi* című darabja volt. Repertoárjában szerepelt Rédely Tivadar *A bajazzo feltámadása*, Szekeres Jenő *Amerika felfedezése* című darabja, Babits Mihály *A legsötétebb Afrikában* című rémdrámája, Molière *Botcsinálta doktorának* adaptációja, valamint egy Max Reinhardt-paródia, *A Sumurun*. Akkor még senki nem sejtette, hogy az 1910/1911-es évad az első és egyben az utolsó is. Orbók Loránd három darabban is szerepel: a *Kakumbo és Bertalan*, melyet Zágon G. Vilmos zenésített meg, és *A nagyharang* Kereszti Jenő zenéjével, valamint a *Varázshegedű*. A nagy sikerre való tekintettel az 1911. év tavaszán beiktattak egy pót-utószeszt – de több már nem követte. A *Lantos Magazin* jubileumi visszaemlékezése szerint Ignotus Pál, Babits Mihály, Osvát Ernő, Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes, Hevesi Sándor és még sokan mások szorongtak a nézők között, nem beszélve „a gyönyörű gyerekekről, akik könnyezve kacagtak az előadáson.”¹⁴

Megmagyarázhatatlan, miért nem számolt be fővárosi sikereiről Orbók legbizalmasabb barátjának, Bodornak, hiszen a Villányi út 13-ból írt sorok nem utalnak semmiféle nézeteltérésre: „Ne vedd rossznéven, hogy ritkán és rosszul írok, de annyira elfoglal az önmagam bátorítgatása, hogy igazán alig jut időm reá, hogy bűnös, börtönben sínylődő barátaimmal foglalkozzam.”¹⁵

A levelek 1911 és 1913 között ritkultak – vagy ismeretlen helyen lappanganak. A legközelebbi levél már 1919-ből keltezett, és a megélt borzalmakról nem árulkodik, csupán hangvételéből tűnik el a derű és a bizakodás. A *Fekete Ko-*

13 Tóth Gábor Sándor: A.Tóth Sándor. Bp., Püski, 2000. 20-21.p.

14 Lantos Magazin. 1930. február 15.

15 Orbók Loránd levele Bodor Aladárnak. Kolozsvár, 1910. Autográf, 2 f. Részlet. Lh. MTAKK Ms 971.

*lostor*¹⁶ rémségeit Orbóknak sikerült ugyan elkerülnie, de menekülése és szabadulása legalább olyan kalandos volt, mint egész élete: „internáltak valamelyik dél-franciaországi római cirkusz romjai között, rongyos sátrak alatt, ahol az idő minden viszontagságát hónapokon át védekezés nélkül kellett elviselni. A fáradhatatlan Jeanette¹⁷ azután [...] kijárta, hogy Orbókot hatósági felügyelet mellett visszaeresszék a kis breton fürdőbe. [...] Fél évet húzott át ezen az istenhátamögötti helyen. [...] Jeanette azután engedélyt szerzett számára egyik dél-franciaországi városban való tartózkodásra.”

A spanyol határ közelsége s a Jeanette által megszerzett útlevél lehetővé tette, hogy 1916-ban kalandos bujkálások után „svájci újságíróként”, spanyol földön „vásári mutatóványosként” újakezdje egész addigi életét.

Megnősült, feleségül vette Jeanette Detrét, házasságukból két gyermek született: Loránd és Sonia. Nyolc boldog, küzdelmes, de sikerekben gazdag év várt még Orbókra idegen földön, ahol sikerül bizonyítania: „azértis” kilép az ismeretlenségből a színházak rivaldafényébe. Új darabokat írt gyors egymásutánban, s ezeket Francisco De Viu fordította spanyolra, Capdevilla pedig katalánra. A madridi és barcelonai színházak örömmel fogadták darabjait: az első átütő sikert a *Casanova* jelentette, ezt a *Stevenson*, a *Goya* és a *Péter és Pál* követte – hogy csak a legjelentősebbeket említsük. Bodornak küldött lelkes leveleihez mindig csatolt egy-egy újságkivágot, amely hírt ad a kinti sikerekről.

Az *El Tiempo*ban 1920-ban megjelent interjúból a spanyol közönség is megismerhette a magyar szerző fordulatos, váratlan helyzetekben bővelkedő életét, illetve azt, hogy a barcelonai Romeóban bemutatott *Stevenson* ünnepelt szerzője szerencsésnek vallja magát, hogy Spanyolországban telepedhetett le, és lelkesen beszélt további terveiről, egy középkori legendán alapuló új darabról, a *La risa negráról*, amelybe háborús tapasztalatait sűrítene; terve között említette a jelentős spanyol szerzők műveinek magyarra való lefordítását is. „Itt barátokra és segítőtársakra találtam” – vallja.

Az *El Liberal* 1923 novemberi számában a *Casanova* new-yorki Empire Theater-beli bemutatójáról¹⁸ számolt be, és felidézte az először 1918-ban, Spanyolországban bemutatott darab hangulatát.

Orbók ekkor már anyagi értelemben is megengedhette magának, hogy megalapítsa a Norte-Sur színházi vállalatot, s ennek birtokában számos magyar (Földes Imre, Herczeg Ferenc, Molnár Ferenc stb.) és spanyol, osztrák, német szerzőnek segítsen – lehetővé tévén műveik színre kerülését.

16 Kuncz Aladár: *Fekete kolostor*. Utószót írta Ács Margit. Bp. Szépirodalmi Kvk. 331. p.

17 Jeanette Dctre, Orbók Loránd későbbi felesége.

18 Zenei vezető: Deems Taylor, *Casanovat* Lowell Schermann alakítja, a női főszerepet Catharina Corkell kapja.

Orbók Lorándnak végső soron sikerült megvalósítania álmait, ám valójában mindig hazavágyódott: „Gyönyörű itt az élet. De hát talán a másvilágon is gyönyörű, az ember mégsem szeret meghalni. [...] Csak *extranjero*, idegen vagyok. És nemsokára már Magyarországon is, mindenütt idegen leszek” – írja Bodornak 1920-ban.

Máig megőrzött útlevele tanúsítja, hogy 1923 tavaszán még egy alkalommal hazajött, majd Svájcban át visszatért Spanyolországba. Sonia Orbók szerint édesapja a következő évre tervezte, hogy egész családjával visszatér – de erre már nem kerülhetett sor.

„A spanyol írók nagyon szerették Orbók Lorándot, előkelő tisztségeket töltött be az irodalmi egyesületekben, választmányi tagja volt a spanyol színpadi szerzők szövetségének. [...] Temetésén a legnevesebb spanyol írók is megjelentek. Martínez Sierra mondotta a spanyol szerzők nevében a búcsúztató beszédet a ravatálnál, a nyitott sírnál pedig Juan Capdevilla. [...] Szeptemberben az összes nagy spanyol színházak egy estén emlékünnepelet rendeznek, amikor az ő darabjait fogják játszani.”¹⁹

19 Színházi Élet, 1924. július-augusztus, 33. sz. 19. p.

LÁSZLÓ JÁNOS

KÖSZÖNTŐ A BERDE-SERLEGGEL AZ ERDÉLYI UNITÁRIUS EGYHÁZ FŐTANÁCSI ÜLÉSÉN, 2005. JÚLIUS 30-ÁN¹

Főtisztelendő Egyházi Főtanács!
Tisztelt vendégeink!

Berde Mózesre emlékezünk, előtte tisztelgünk ezzel a serleggel, a megemlékezés, a „tisztesség adassék” szándékával. A cselekvő emberről, a döntéseit vállaló, a szándékai mellé anyagi eszközöket rendelő emberről emlékezünk. Emlékeznünk kell, mert példája erőt ad, erőt kell hogy adjon, hogy itt és most mi is meg tudjunk felelni életünk kihívásainak.

A gyakran idézett, de talán nem eléggé megfogadott Reményik-gondolat – ne hagyjátok a templomot, „a templomot s az iskolát” – Berde Mózesben már akkor megfogalmazódott, amikor Trianon valóban még csak egy Párizs környéki palota volt, Magyarország pedig egyik legdinamikusabb fejlődési szakaszát élte.

Végrendeletével támogatta egyházát, az iskolának hajlékot, a diáknak cipót, a megfáradt lelkésznek-tanárnak nyugalmat biztosított. Összességében mégis talán azt mondanám: a tudást és a jövőt biztosította.

Sorsa, életútjának sajátos volta akkor látszik igazán, ha unokafivérével, Berde Áronnal párhuzamban szemléljük – nem szembeállítva őket! Kettejük élete – szimbolikusan – kiegészíti egymást.

Egyházi segítséggel előbb a keresztúri, majd a kolozsvári unitárius gimnáziumban tanultak, megtapasztalva a tehetséges, de szegény unitárius székely fiatalok sorsát. Áron egyházi segítséggel Németországban tanult tovább, hazatérve évtizedekig tanított, családot alapított, lapot szerkesztett és a kolozsvári tudományos élet egyik megalapozója lett, a kolozsvári egyetem első rektorát tisztelhetjük benne.

Mózes ügyvéd lett, 1848-ban országgyűlési képviselő, majd kormánybiztos, aztán bujdosó, halálraítélt, majd rab, később jószágigazgatóskodott, és a kiegyezés után miniszteri tanácsossá lépett elő.

Közben eltelt egy élet, az ország s a két Berde sorsát pedig alaposan megcsavarta a történelem. Az egyiknél család, az oktatás, a tudomány, a másíknál a forradalom, a bujdosás, majd a börtön vált meghatározó jeggyé. Mindkettejüknél

¹ A szerző a székelyudvarhelyi egyházkör és a székelyudvarhelyi egyházközség gondnoka